

Марта Базарник
Львівський національний аграрний університет,
асистент кафедри права та підприємництва
solukmarta@gmail.com

ПРОБЛЕМА ДЕВІАНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

© Базарник М., 2017

У статті проаналізовано проблему девіантної особистості в історико-філософському та соціально-правовому контексті. Доведено, що проблема виправлення девіантної особистості, яка виявляє, зокрема, злочинну поведінку, нерозривно пов'язана з історико-філософським та соціально-філософським аналізом сутності людини, особистості, причин девіантної поведінки, а також змісту та форми виправлення. Історико-філософський аналіз загалом показав, що європейський філософський досвід містить різноманітні варіанти тлумачення цих феноменів та процесів.

Ключові слова: особистість; девіантна поведінка; історико-філософський аналіз; соціально-правовий аналіз; суспільство.

Марта Базарник

ПРОБЛЕМЫ ДЕВИАНТНОЙ ЛИЧНОСТИ: ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ И СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

В статье проанализировано проблему девиантной личности в историко-философском и социально-правовом контексте. Доказано, что проблема исправления девиантной личности, выявляет, в частности, преступное поведение, неразрывно связана с историко-философским и социально-философским анализом сущности человека, личности, причин девиантного поведения, а также содержания и формы исправления. Историко-философский анализ в целом показал, что европейский философский опыт содержит различные варианты толкования этих феноменов и процессов.

Ключевые слова: личность; девиантное поведение; историко-философский анализ; социально-правовой анализ; общество.

Marta Bazarnyk
Lviv National Agrarian University
assistant Professor of Law and Business

PROBLEM DEVIANT PERSONALITY: HISTORY AND PHILOSOPHY SOCIAL AND LEGAL ANALYSIS

Article to parse problem of deviant personality in historical-philosophical, social and legal context. Proved that the problem of correcting deviant personality which finds particular criminal behavior are inextricably linked to historical-philosophical, social and philosophical

analysis of human nature, personality, causes of deviant behavior, as well as the content and form of correction. Historical and philosophical analysis generally showed that European philosophical experience includes various interpretation of these phenomena and processes.

Key words: personality; deviant behavior; historical and philosophical analysis; socio-legal analysis of society.

Постановка проблеми. Погляди представників сучасних найпоширеніших філософських напрямів, переконують у тому, що спостерігається значний прогрес у вивченні проблем людини, особистості, демонструється широке та різноманітне бачення цих проблем і шляхів їх вирішення. Водночас багатоманітність підходів, наявність низки учень про людину, їх претензії на самодостатність при вирішенні сучасних проблем особистості не призводять до радикальних позитивних змін в особистісному суспільному розвитку.

Особистість – це єдність соціального та індивідуального, суть її існування. Вона являє собою цілісну, індивідуалізовану систему соціально значущих властивостей людини (інтересів, потреб, здібностей), котрі формуються у процесі становлення конкретно-історичних видів діяльності відповідно до умов життя суспільства. Під час практичної діяльності людини соціальне та духовне поєднуються, відбувається самореалізація та самоутвердження особистості, її соціалізація, що водночас є її індивідуалізацією, індивідуальною формою привласнення нею суспільних відносин. Філософія права досліджує специфічний аспект людських дій та їхніх раціональних підстав і цілей, саме: дії людей, оскільки вони визначаються і регулюються правовими нормами. Правила поведінки виступають тут у вигляді правових норм.

Аналіз дослідження проблеми. Аналіз і вітчизняних, і зарубіжних наукових джерел показує, що проблема особистості упродовж тривалого історичного періоду є темою жвавих дискусій, а відтак її досліджували багато вчених. Особливих результатів досягнуто у XIX ст., коли сформувалися такі галузеві науки, як психологія, соціологія, фізіологія, в межах яких і вивчалось це явище. Вивчаючи означене питання, ми зверталися до наукових напрацювань Канта І., Фромма Е., Франкла В., Маркузе Г., Когана Л., Бахтіна М., Фролова І., Х'єлла Л., Хорні К., Еріксона Е., Роджерса К., Маслоу А., Олпорта Г., Ананьєва Б. та інших, які самореалізацію визначали як один з найважливіших чинників становлення особистості.

Мета статті – проаналізувати проблему девіантної особистості в історико-філософському та соціально-правовому контексті.

Виклад основного матеріалу. Відомим дослідником концепту особистості у зарубіжній науці вважається Абрахам Гарольд Маслоу (Abraham Harold Maslow). Він розглядав особистість як активного творця власного життя. Одна з важливих й актуальних у нашому контексті концепцій теорії Маслоу стосується становлення особистості. Учений вважав, що до людини, як живої істоти, ніколи не можна застосувати статичної константи, бо вона перебуває у постійному процесі саморозвитку, становлення особистості, володіючи при цьому значною свободою [1]. Важливим моментом теорії Маслоу є розуміння особистості як цілісної та нероздільної на складові сутності, що можливо з'ясувати лише досліджуючи мотивацію. Дослідник, зокрема, розглядав особистість як істоту, яка постійно чогось хоче [1]. У зв'язку з цим він виділяв такі види особистісних потреб: фізіологічні, безпеки і захисту, приналежності до соціуму, самоповаги, самоактуалізації, самовдосконалення. Маслоу, як і Фромм та Бандура, допускав, що ці потреби є вродженими, при цьому він наголошував, що вони утворюють чітку ієрархічну систему: “вищі” потреби – самовдосконалення, самоповаги, приналежності до соціуму автоматично актуалізуються при задовільненні потреб “нижчого” рівня – біологічних, самозахисту тощо [2].

У контексті цієї теорії Маслоу тлумачив поняття людської свободи і вважав, що найбільшу свободу має людина, яка задовольнила власні потреби, насамперед, “нижчі”. Стосовно особистісної відповідальності, то вчений вважав, що існує єдиний вид відповідальності – відповідальність людини перед собою за власний життєвий вибір [2].

Екзистенціалізм – потужна суб’єктивно-ідеалістична філософська течія, яка набула особливо сильного розвитку у Західній Європі, представляли Ж.-П. Сартр, Г. Марсель та А. Камю [3; 4; 5; 6; 7].

Екзистенціалісти загалом поділяли буття особистості на так зване “справжнє” і “несправжнє”. “Несправжнє” буття – це соціальне існування людини, в якому вона регулює свою поведінку відповідно до певних суспільних нормативів, і, як вважали екзистенціалісти, фактично не керує своїм життям, втрачає свою індивідуальність [3; 4; 7]. При цьому філософи наголошували, що відчуття “справжнього” буття приходить до людини під час сильних емоційно-афективних станів (страху, тривоги тощо) і проявляється як гостре почуття самотності, плину існування, власної унікальності. На думку прихильників екзистенціалізму, людина лише за умов усвідомлення цього стає особистістю, здатною самостійно керувати власною долею.

Слід відзначити, що прихильники цього напрямку в філософії не досліджували структуру особистості, вважаючи її непізнаваною, а лише окремо висвітлювали деякі її якості (переважно вольові), вважаючи їх потужним інструментом творіння справжнього буття. На основі цього Ж.-П. Сартр переконував, що особистість не є продуктом спадкових і соціальних чинників. Він, зокрема стверджував, що людина не є чимось іншим, як тим, чим вона сама себе робить [3], що існує лише одна істинна реальність – суб’єктивна. Оскільки, за його теорією, усі люди живуть в абсурдному світі, то перед ними стоїть завдання ставати особистостями і наповнювати життя сенсом, але кожна особистість сама відповідальна за свій життєвий вибір, і це відповідальність насамперед перед собою [8].

Слід відзначити, що, як вважали екзистенціалісти, першочерговою потребою для особистості виступає розвиток безмежної індивідуальної свободи, під якою ці філософи, розуміли звичайне свавілля. Причому вони вказували на те, що ця потреба актуалізується після позбавлення від тягаря суспільних зобов’язань та обмежень, причому необхідність соціальної відповідальності людини може у низці випадків ігноруватися [4; 5; 6]. Іншими словами, численні моменти екзистенціальної філософії ХХ століття можуть, на нашу думку, бути розцінені як такі, що виправдовують і, навіть, можуть потенціювати девіантну поведінку. Це, загалом, стосується і напрямку “філософія життя”.

Згодом поняття “девіантність” набуває надзвичайно широкого та багатозначного застосування у гуманітарній науці. Однак, поряд із таким тлумаченням, що наводиться у довідкових виданнях [9], у багатьох публікаціях, котрі з’явилися протягом ХХ століття, простежувалася стала тенденція щодо звуженого аналізу найбільш суспільно небезпечних проявів девіантності, одним із яких є злочинна поведінка. Саме цей, найбільше суспільно шкідливий різновид девіантної поведінки, як правило, розглядається у кримінології, соціології, психології досить звужено. Науковці підходять до вивчення цього феномену, послуговуючись специфічним методологічним апаратом, ґрунтуючись на своїх завданнях та можливостях. Відповідно до цього проблема впливу на девіантну особистість, її виправлення, як правило, ставиться сьогодні не на загальнонауковому рівні, а на локальному, певною мірою відособленому. Іншими словами, досі не запропоновано цілісної, філософської концепції виправлення девіантної особистості, що дало б можливість інтегрально визначати причини виникнення такої поведінки, а також загальні ознаки особистості, яка її виявляє.

Отже, на підставі викладеного вище, можемо стверджувати, що незаперечною заслугою філософії ранніх періодів є привнесення до розуміння причин девіантності (відхилення від слідування моральним нормативам) саме ендогенних чинників людської природи, що є невіддільними від неї. При цьому філософи загалом наголошували на тому, що особа, яка виявляє таку поведінку, втрачає головні ознаки людини, а тим паче, особистості, якими є моральність та розумовість і тому не має права на свободу і повинна бути позбавлена її та вилучена з суспільства, яке знову ж таки покликане культивувати моральність та добродієність.

Розвиток людини – це її самореалізація у процесі діяльності. Але самореалізація пов’язана з безліччю варіантів поведінки, зокрема й суспільно небезпечних. Наприклад, правила гідної поведінки потрібні для уникнення конфліктів і сприяння співробітництву через усунення деяких джерел невпевненості [10, с. 61]. Правила (норми) поведінки допомагають людині краще орієнтуватися серед моральних і правових цінностей свого соціального середовища, насамперед у

ситуації, коли людина, відчуючи “жахливий тиск на себе щоденно зростаючої інформації” [11, с. 24], іноді здатна неадекватно сприймати життєві труднощі.

Отже, свобода вибору поведінки і корекція такої свободи суспільним середовищем – це органічне поєднання об’єктивного і суб’єктивного факторів реалізації свободи волі. Знання у поєднанні з вихованням – рушійний інтелектуально-вольовий інструментарій, за допомогою якого людина орієнтується у різних життєвих ситуаціях.

Для осмислення сталості та мінливості соціальних норм треба враховувати основу взаємозалежності їхніх властивостей, а саме: спадкоємність рис організації субстрату руху – як прогресивного, так і регресивного. Передача певного типу організації є проявом сталості руху і розвитку. Відбувається “передача структури” за ланцюгом причинно-наслідкового зв’язку, яка є нескінченною. Проявів таких структурних особливостей соціуму багато. Це, наприклад, існування колективного несвідомого (архетипу), який відкрив К. Юнг, яке являє собою загальний для всіх поколінь психічний образ найбільш еволюційно виправданих форм поведінки; вони втілюються в дійсність, опредметнюються у процесі суспільної практики.

Кожна істина, як будь-яке “окреме”, являє собою суперечливу єдність “загального” і “одиночного”. Саме одиночне – найдинамічніша частина істини, бо його зміни найшвидше відображають зміни об’єктів пізнання. Але між загальним і одиночним (особливим) в істині відтворюється суперечливий взаємозв’язок необхідності та випадковості, коли накопичення змін в одиночному (при досягненні певної міри) перетворює загальне, а істина значною мірою поновлюється.

Дотримання, перегляд попередніх істин або відмова від них ніколи не буває абсолютною. Саме на цьому основана спадкоємність людської культури, культура ж “складає велику частку того, що робить нас людьми” [12, с. 170]. У суспільній свідомості завжди залишаються ті чи інші форми людської поведінки як загальнолюдські цінності.

Культура являє собою і обов’язковий, вихідний елемент ранньої профілактики передзлочинної та злочинної поведінки. Саме ця її особливість, на думку більшості філософів, утілюється в культурних традиціях, що проявляється у моральних правилах співжиття. Культурні традиції розглядаються як механізм акумуляції та передачі соціально-історичного позитивного життєвого досвіду людей [13, с. 151–152], що активно впливають на всі сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності, у тому числі на правослухняність. Вони виникають і розвиваються у результаті освоєння світу, виступаючи одночасно як елементи складного механізму регулювання соціального життя. Традиція є такою інформаційною характеристикою культури, яка однаково виражає всі сфери суспільного життя з акцентуванням саме на їхню корисність. У традиціях загалом відбивається соціально стереотипізований позитивний, зокрема і правовий, досвід.

Характерними особливостями організації будь-яких складноорганізованих систем є й інтеграція і диференціація, які одночасно передбачають і заперечують одна одну. Диференціація системи, як правило, є показником прогресивної спрямованості процесу розвитку. Але до певного моменту – до того, як вона починає загрожувати цілісності самої системи. Тоді продовження прогресивного розвитку відбувається вже на основі інтеграції сформованих (внаслідок попередньої диференціації) частин. Відповідно, регрес у цей час буде проявлятися у дезінтеграції частин системи, у розпаді зв’язків між ними. Зменшується й кількість самих частин, порушується система розподілу їхніх функцій.

Проблема виправлення девіантної особистості, яка виявляє, зокрема, злочинну поведінку, нерозривно пов’язана з історико-філософським та соціально-філософським аналізом сутності людини, особистості, причин девіантної поведінки, а також змісту та форми виправлення. Історико-філософський аналіз загалом показав, що європейський філософський досвід містить різноманітні варіанти тлумачення цих феноменів та процесів.

Висновки. Отже, коли йдеться не про тактику, а про стратегію боротьби з суспільною небезпечною девіантною поведінкою, то потрібно враховувати всі основні її аспекти. А це, перш за все, світоглядні установки суспільства і людини, які завжди обумовлені певними філософськими

уявленнями про довкілля. Характер взаємозв'язку суспільного й індивідуального світогляду залежить від чинної політичної і правової системи, від характеру соціальної психології, психологічної та моральної позиції конкретної особи. Це дає можливість суспільству точніше визначити складні шляхи до майбутнього, рух до якого буде супроводжуватися найменшими втратами й найбільшими досягненнями в реалізації мети побудови гуманного суспільства, де б у центрі уваги були інтереси людей та панували правопорядок і громадський спокій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маслоу А. Г. *Дальние пределы человеческой психики* / Абрахам Гарольд Маслоу ; [пер. с англ.]. – Санкт Петербург: Евразия, 1997. – 430 с. 2. Маслоу А. *Психология бытия* / Абрахам Маслоу. – Москва: Рефл-Бук ; Ваклер, 1997. – 300 с. 3. Сартр Ж.-П. *Бытие и ничто : опыт феноменологической онтологии* / Жан Поль Сартр ; [пер. с франц.]. – Москва: Республика, 2000. – 638 с. 4. Ницше Ф. *По ту сторону добра и зла* / Ницше Фридрих ; [пер. с нем.]. – Москва: ЭКСМО-ПРЕСС ; Харків: Фолио, 1998. – 1054 с. 5. Ницше Ф. *Сочинения* / Ницше Фридрих ; [в 2 т.]. – Москва: Мысль. 1997. – Т. 2. – 829 с. 6. Ницше Ф. *Сочинения* / Фридрих Ницше ; [в 2 т.]. – Москва: Мысль. 1997. – Т. 1. – 829 с. 7. Сартр Ж.-П. *Последний шанс* / Жан Поль Сартр ; [пер. с франц.]. – Санкт Петербург: Азбука, 2000. – 460 с. 8. Сартр Ж.-П. *Дороги свободы : [тетралогия]* / Жан Поль Сартр ; [пер. с франц.]. – Харків: Фолио, 1997. – 367 с. 9. Аберкомби Н. *Социологический словарь* / Н. Аберкомби, С. Хилл, Б. Тернер ; [пер. с англ.]. – Москва: ОАО Изд-во Экономика, 1999. – 428 с. 10. Хайек Ф. А. *Право, законодательство и свобода. Мираж социальной справедливости* / Фридрих Август фон Хайек ; [в 3 т.]. – К., 1999. – Т. 2. – С. 61. 11. Швейцер А. *Благоговение перед жизнью* / Альберт Швейцер ; [пер. с нем.]. – М., 1992. – С. 24. 12. Толстой Л. Н. *Полн. собр. соч / Лев Николаевич Толстой* ; [в 90 т.]. – Москва, 1928. – Т. 58. – С. 170. 13. Маркарян Э. С. *Теория культуры и современная наука* / Эдуард Саркисович Маркарян. – Москва, 1983. – С. 151–152.

REFERENCES

1. Maslou A. G. *Dal'nie predely chelovecheskoj psikhiki* [The farthest limits of the human psyche]. per. s angl. Sankt Peterburg : Evraziya Publ, 1997. 430 p. 2. Maslou A. *Psikhologiya bytiya* [Psychology being]. Moscov : Refl-Buk ; Vakler, 1997. 300 p. 3. Sartr Zh.-P. *Bytie i nichto : opyt fenomenologicheskoi ontologii* [per. s frants. Moscvva : Respublika Publ, 2000. 638 p. 4. Nitsshe F. *Po tu storonu dobra i zla* [Beyond Good and Evil]. per. s nem. Moscvva : EKSMO PRESS ; Kharkiv : Folio Publ, 1998. 1054 p. 5. Nitsshe F. *Sochineniya* [Compositions]. Moscvva : Mysl' Publ. 1997. Vol. 2. 829 p. 6. Nitsshe F. *Sochineniya* [Compositions]. v 2 t. Moscvva : Mysl' Publ. 1997. Vol. 1. 829 p. 7. Sartr Zh.-P. *Poslednii shans* [Last chance]. per. s frants. Sankt Peterburg : Azbuka Publ, 2000. 460 p. 8. Sartr Zh.-P. *Dorogi svobody : tetralogiya* [Freedom Road: tetralogy]. per. s frants. Kharkiv : Folio Publ, 1997. 367 p. 9. Aberkombi N. *Sotsiologicheskii slovar'* [Sociological dictionary]. N. Aberkombi, S. Khill, B. Ternner ; per. s angl. Moscov : ОАО Izd-vo Ekonomika Publ, 1999. 428 p. 10. Khaiek F. A. *Pravo, zakonodavstvo i svoboda. Mirazh sotsial'noi spravedlivosti* [Law, legislation and liberty. Mirage of Social Justice]. v 3 t. Kyiv, 1999. Vol. 2. p. 61. 11. Shveitser A. *Blagogovenie pered zhizn'yu* [Reverence for Life]. per. s nem. Moscow, 1992. p. 24. 12. Tolstoi L. N. *Poln. sobr. soch* [Full. cit. cit]. v 90 t. Moscow, 1928. Vol. 58. p. 170. 13. Markaryan E. S. *Teoriya kul'tury i sovremennaya nauka* [The theory of culture and modern science]. Moscow, 1983. pp. 151–152.

Дата надходження: 3.01.2017 р.